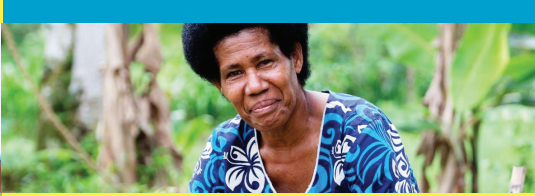

iTaukei Ni Qele

Vol. 3 | 2022

Mai na Matabose ni Qele Maroroi

Na Veiveisau Vivinaka ena Loma ni Matabose

Na Vu ni Lewa (CEO)
Tevita Kuruvakadua

Ni sa Bula Vinaka tale nai Taukei ni Qele ena qele vakaitaukei!

Au kila ni da na duavata me da vakavinavinakataka na noda Kalou ena vuku ni kena sa mai vakacavari vakavinaka e dua na yabaki bolebole ni vei qaravi; sai koya na yabaki oqo na 2022.

Au vakabauta ni da marautaka sara ni sa lako siviti keda na Kovidi ka a mai vakavuna sara vakalevu na voravora kei na yavavala ni noda toso ena loma ni rua na yabaki sa sivi. Ka sega ni da na cagitaka na dredre levu e a sotavi vata mai.

E dua na yavu tu, ka yavutaki kina nai tuvatuva ni Matabose, oya, me yavudei na vei qaravi ni Matabose, veitalia ga na bolebole se dredre e lamata cake mai. Ka oqo, e dua talega na leseni levu e mai vakavulica o Kovidi ka vakayadrata na Matabose me yadrava ka bonata na veiyasana kece ni vei qaravi ka rawa ni laurai ni basika kina na malumalumu.

Sa vakadikeva tiko mai na Matabose ni gauna e liu sara, e sa dau vakanabi tu ga na vei qaravi ni Matabose ena veika e qaravi ena loma ni vale ni volavola ka sega soti ena taudaku ni vale ni volavola, vakauasivi vei ira nai taukei ni qele. Ia ena loma ga ni tini kina tinikalima (10-15) na yabaki sa oti oqo, e sa mai veisau levu sara na kena oqo. Ena loma walega ni yabaki oqo, e vica sara na veiveisau lelevu ka veiveisau vivinaka e basika. A kenai matai, oya na kena mai veisautaki vakalailai nai tuvatuva ni veiliutaki se vei qaravi ena loma ni Matabose ka vakatokai tiko na organisational re-structure.

Na veisau oqo, e sa kena gauna donu me basika, me rawa ni qaravi kina nai walewale vou ni ve qaravi ka sa vakanamata tiko kina na Matabose ena gauna oqo. Oqo ena kena sa mai vakagalalataki nai tutu ni Deputy General Manager Operations kei na Deputy General Manager Corporate. E sa mai vakaisosomitaki ena tolu na General Manager – Estate Services, Corporate kei na Landowners Affairs.

O ni na raica ni sa vakatikikitaki e dua na tabana me qaravi kemuni ga vakatabakidua nai taukei ni qele sai koya na Landowners Affairs Division. Na tabana oqo e vakarurugi kina na tabana ni Qele Kovu (Reserves), tabana ni lavo ni taukei ni qele (Trust) kei na tabana ka sa vei qaravi rawa tiko vei kemuni nai taukei ni qele, na Landowners Affairs Unit (LAU).

E dua tale na ka e vakavureya na veisau levu ena loma ni yabaki oqo, sai koya na nona taura nai ulu ni covi ni Fiji Business Excellence Award (FBEA) ena mua ni yabaki sa oti, na Matabose. E mai ciqoma kina na Matabose na President's Award.

Nai covi oqo e wakana voli mai nai walewale ni vei qaravi e matalia ka ra duidui kina na veivolau ni ve qaravi era kilai tani e vuravura taucoko. E mai vakavuna kina me dikeva lesu na Matabose nai walewale ni nona vei qaravi ka veisautaka e vuqa sara na ka me tarai cake kina na vei qaravi vei kemuni kece na lewe ni vanua e Viti.

E dua na toso levu ka cakava na Matabose, sai koya na kena sa gadrevi me vakaqacacotaki na vei qaravi ena kena vakayagataki na mona livaliva. E sa tekivu tiko mai na sasaga ni toso oqo ena loma ni lima (5) na yabaki sa oti, ka sa qai mai vakavotukana ena yabaki oqo ena kena mai tavoci e dua nai vatavata ni veivoli ena mona livaliva ka vakatokai tiko na Online Marketplace.

Oqo e a mai tavoci enai ka 14 ni Okotova ka vuqa sara na veika vinaka e salavata kaya mai. E sa rawa ni ra kere lisi ena qele vakaitaukei mai na dua ga na yasa ni vuravura era tiko mai kina. Na vatavata talega oqo, e laveta cake nai sau ni qele me veidutaitaki kei na kena e vakayagataki ena

makete e vuravura. Ka kenai balebale ni toso cake talega nai lavo era na ciqoma nai taukei ni qele.

E dua tale na ka vinaka e vakavureya mai na veisau oqo, sai koya na nodra sa malele nai taukei ni qele enai walewale vou oqo. Sa vakavuna kina me ra sa tuvatuva vakamatau nai taukei ni qele ena vuku ni kena vidavidai na nodra qele se na nodra Land Use plan. Oqo e dua na ka talei ka ni ra sa sarava vakakina nai taukei ni qele na vua ni veisau oqo.

Nai talanoa ni so na vua ni veiveisau oqo e sa toqai koto ena loma ni drauniveva oqo ka sa nuitaki ni da na wilika ka vakavureya talega vei keda eso na vakasama momona e rawa ni da na taurivaka. Sa tiko na vakanuinui ni Matabose ni da na cakacaka vata ena noda vakabulai ka vakaiyautaki na kawa iTaukei mai na vakayagataki vakamatau ni noda qele.

Meda kalougata vata tiko ka vuavuai ena veisiga ni mataka. ■

Dua na Drauniveva vou enai tagede ni vei qaravi ena vakayagataki ni mona livaliva

Digitaki vou e dua na Manidia Liu

Marautaka na Mataqali Nakoro na nodratou katavila vou

Ciqomi ka vakadonui nai tuvatuva ni vakayagataki qele ni yavusa Nacaqaru

iTaukei Ni Qele

Lewe ni vola:

- 1 Na vivisau vinaka ena loma ni Matabose
- 3 Dua na drauniveva vou enai tagede ni veiqaravi ena vakayagataki ni mona livaliva
- 4 Tavoci na vatavata ni veivoli - Na Online Marketplace
- 5 Digitaki vou e dua na Manidia Liu
- 6 Bose vakayabaki ni Kofera Trust
- 7 Marautaka na Mataqali Nakoro na nodratou Katavila vou
- 8 Laveti tale nai tagede ni veiqaravi ena Matabose
- 9 Ciqomi ka vakadonui nai tuvatuva ni vakayagataki qele ni Yavusa Nacaqaru
- 10 Veivakararamataki mai na Vualiku - Fiji Hardwood, Fiji Mahogany Trust kei na TLTB
- 11 Veivakararamataki na Tabacakacaka iTaukei

Dua na Drauniveva Vou enai Tagede ni Veiqaravi ena Vakayagataki ni Mona Livaliva

Na nona Vosa Vakadewataki na Turaga Na Minisita ni Qele – Honourable Jone Usamate
Ena kena tavoci nai vatavata ni veivoli ena mona livaliva – na Online Marketplace
Vakaraubuka – 14 ni Okotova ena Grand Pacific Hotel

“Na noda Yavu ni Vakavulewa e vakamatatataka ni qele kece e Viti ka taukeni mai vei ira nai taukei, e sega ni rawa ni soli, se volitaki, ka sega ni rawa talega ni kau tani; ka na sega vakadua ni veisau na tikina oqo”

Turaga na Minisita ni Qele - Honourable Jone Usamate

Na yavu oqo, e solia kina na dodonu vua na iTaukei Land Trust Board me itaukei ni yavu levu duadua e Viti – baleta ni qarava o koya e 91% na pasede ni qele taucoko e Viti. Ka inaki ni kena tauyavutaki oya, me vaqacacotaki ira nai taukei ni qele me ra sereka mai na veika vivinaka e tu ena qele era taukena.

Na yavu talega oqo e sega ni taurivaki vakavuqa e vuravura taucoko ka vica sara toka, kevaka mada ga ena tiko eso; era na bau via tautauvata toka nai qaraqaravi ni qele ena nodra vanua. Ka dina ga ni rawa ni da na vulica mai e vica na ka vei ira na veimatanitu oqo, o Viti e duatani duadua.

Sa dodonu kina meda guta me vakatoroicaketaki na noda vanua ena kena vakayagataki na qele me gaunisala ni rawa ilavo vei ira na nodai taukei ni qele. E dodonu meda maroroya ka taqomaka na nodai yavu bula ka taurivaka eso na gaunisala ni veivakaiyautaki me vaka na Carbon Trading, me vakarabailevutaki na veivakavaletaki, me tarai cake na saravanua kei na vuqa tale.

Me ra vakayaloqacataki na nodai taukei ni qele me ra cau ena kena tarai cake na bula vakailavo ni noda vanua, o koya e vakavure ka vinaka vei keda na lewenivanua ka vakauasivi vei kemuni nai taukei ni qele. Oqo ena rawa ga kevaka eda tokona veiqaravi ni Matabose ni Qele Maroroi, baleta e cecere na nona veiqaravi vei keda na lewenivanua.

E vuqa sara na veiqaravi oqo e sa taurivaki kina vakalevu na mona livaliva, me vaka na Tenants App ka vakatara me ra raica nai tukutuku ni nodra lisi o ira era lisi ka rawa talega ni ra sausaumi ka ciqoma vakakina eso nai tukutuku vakatotolotaki mai na Matabose.

E dua tale na Land Development Committee Vetting (LDVC) portal ka semati ira na Soveya me rawa ni vakatotolotaki na kena qaravi na soveyataki ni qele. Na Digital Fiji, o koya e ulu tiko ni kena tutaki na veiveisau vaka mona livaliva ena matanitu, e sa cakacaka sara tiko vakagumatua me ra biu kece ena mona livaliva na kedrai vola tukutuku nai taukei ni qele ka sa vakarawarawataka na kena wasei vakatautauvata nai lavo ni lisi.

Ia ena gauna oqo, e sa baci laveti cake tale nai vakatagedegede ni veiqaravi oqo kina dua tale na tagede e cecere cake, ena kena sa mai tavoci oqo nai vatavata ni veivoli oqo ena mona livaliva ka vakatokai tiko na Online Marketplace. Nai vatavata oqo ena walia e 2 na ka lelevu:

1. E tutaka na cakacaka vakasavasava vei ira nai taukei ni qele kei ira talega era lisi

Na noda yavu ni vakavulewa e vakadeitaka ni lisitaki ni qele ena vakadrodroya e dua nai yavu vinaka vei ira nai taukei ni qele. Na noda yavu ni vakavulewa e taqomaka talega na nodra dodonu nai taukei ni lisi ka taqomaki ira ena gauna kece e vakabau tiko kina na nodra lisi.

Nai vatavata oqo e vakavureya e dua nai sau e dei, ka veidutaitaki vata kei nai sau e taurivaki ena makete e vuravura. E kenai balebale oqo ni sa na sega ni vakalutumi tu era nai sau ni qele ka sa taqomaki vinaka kina na nodra gagadre nai taukei ni qele. Ni matata nai sau, e dredre na kena veitaliatiki se qitotaki nai sau ni qele.

2. Dua vakadua ga na vanua e soqoni ka wasei kina nai tukutuku

Oqo e okati kina na veivakararamataki kei na kena dau soli na veivakadonui (consent) kei na so tale nai walewale ni veiqaravi ka na qai muri malua tiko yani. Ena vakatotolotaka talega na kena vakasavuni nai tukutuku ni bose kei na veika tale eso vei ira nai taukei ni qele. Sa na dua na ka talei ni ra sa na veisemati nai taukei ni qele kei ira na via voli qele ena veiyasai vuravura.

Na online marketplace e bucina e dua na kaukauwa vuni me vakaukauwataki ira kina nai taukei ni qele me ra vakatoroicaketaka na nodra qele vakataki ira ena nodra vidavida vakalalai na nodra qele se vakatokai tiko na Subdivisions. Ka dodonu meda vakavinavinakataka na Asian Development Bank (ADB) ena nona vakailavotaka na veivuke levu oqo.

Eda vakavinavinaka talega vei iratou na KPMG ena nodratou wasea na nodratou kila me rawa ni mai vakaoqo nai rairai ni vatavata oqo. Vakavinavinaka talega kina Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) ena cavu isausau oqo ka na kauta main a veisau levu vei ira na noda lewenivanua. ■

Nai vakamacala ni Online Marketplace

Tavoci na Vataavata ni Veivoli – Na Online Marketplace

Ni qai cadra na matanisiga enai ka 14 ni Okotova, e sa cadra vakakina e dua na matanisiga vou ena loma ni matabose. Oqo na siga e a mai tavoci kina e dua nai vataavata vou ni veivoli ka vakatokai tiko na Online Marketplace, ka kenai sevu e Viti.

E sa lima na yabaki na kena bucini tiko mai nai vataavata oqo ka ratou cakacaka vata kina na Matabose (TLTB), na Asian Development Bank (ADB) kei na KPMG. Oqo e dua nai tuvatuva ka ra vakanamata kece tu mai kina na vakaisilesi ena loma ni matabose ena loma ni yabaki oqo.

Sa bau warumisa toka na soko e vakayacora mai nai tuvatuva oqo, ka ni levu sara na bolebole kei na dredre e sotavi voli mai. Ena so na gauna, e vakilai sara na ua lelevu ka voravora. Ni sa voleka tiko mai na kena gauna me tavoci kina, e vaka era sa rivarivabi tiko na vakaisilesi de na sega ni tavoci rawa.

Ia ni sa voleka tiko mai na kena siga, era sa maqusa na vakaisilesi ena vakavakarau. E levu na veicicyaki, e basika na kana kei na moce

vaka ca, ka vaka me sa qai cecere cake ga na ulunivanua ni vakavakarau oqo. E dau rogorogoci tu ga na mataqali osooso vakaoqo, ia era a bau vakadinadinataka talega na vakaisilesi na oca ni kena vakarautaki na soqo namaki oqo.

E vakamamadataka nai colacola ni ra veitauriligataka vata kece nai tavi o ira na tabana duidui eso ena loma ni Matabose. Era sa dui kila ga na ka e dodonu me ra cakava ka ra qarava vakakina. Oqo e dua na ka vou, ka vakariseyate toka na nanamaki baleta ni veicicyaki tu na vakanananu, se na vakacava nai rairai ni vataavata oqo.

Ni sa yaco mai na siga kei na gauna ni soqo, sa dua na ka na nodra qoroqoro na vulagi sureti, ka vakakina o ira nai taukei ni qele, ena kena talei kei na kena maucokona nai tuvatuva ni soqo. E qai kenai lutua yani nai walewale vovou ni veiqaravi e ologi koto vata mai nai vataavata ni veivoli oqo.

E a mai tavoca na Minisita ni Qele nai vataavata oqo. Ka sereka e dua nai tukutuku e vakaciriloloma me baleta na veiqaravi ni Matabose kei na veika e sa cavu isausau kina ena loma ga ni vica na yabaki oqo. E veivakananumi talega ni veika kece e cakava tiko na Matabose, e vakatabakidua tiko kina kena tarai cake na nodra bula ni rawa ka nai taukei ni qele.

E vaka ga e vosa na vatu na nodra rai balavu ka qoroqoro na dabe ena loma ni otela levu na Grand Pacific ena siga oya. Era veitakaluti ka vosa minimini ena levu ni nodra qoroqoro. Na vakasausau e vaka me sega ni oti rawa. Era kureitaki ulu, ka bau drodro talega na wai ni mata. Io, sa dina, sa bau dua na cavu ikalawa levu ena loma ni Matabose.

E lutu nai cegu ka drodro na buno, salavata na luluvu mai vei ira na vakaisilesi. Sa mai rawa. Ena loma ni veivale ni volavola ni TLTB ena veiyasai Viti, e tubu kina na kaila, kei na mauwe. Ni vakasamataki na bolebole kei na dredre kece e sotavi mai, e mai ulabaleta kece na talei kei na totoka ni soqo oqo.

Sa mai toqai tale tale enai vola tukutuku ni veigauna e dua nai kalawa vou. Sa mai tavoci e dua nai vataavata ni veivoli ena mona livaliva. E muria e dua na kana magiti, kei kena wainivanua, me marautaki kina na cavu isausau oqo. Sa dua na ka dokai ka dua na gauna lagilagi. E dua na gauna ena guiguilecavi dredre ka ni oqo e kenai sevu e Viti.

Sa dodonu kina meda vakavinavinaka vua na noda Kalou ni yaco tiko na nona lewa ena kena gauna taudonu. Eda vakavinavinaka talega kina Matabose e cake ena vuku ni raiyawa kei na rai vakayalomatua me rawa ni mai tavoci e dua nai vataavata ni veivoli vakaoqo. Na vakavinavinaka levu talega kina ulu ni veiliutaki ena loma ni Matabose ena vuku ni sasaga ka sa mai vakavotukana oya.

Ni da lako curuma yani na yabaki vou, sa tiko na vakaniuini ni Matabose ni da na cakacaka vata me tokoni, me tosoi, ka vakarabailevutaki na vataavata oqo. ■

Tavoci nai vataavata ni veivoli ena mona livaliva - na Online Marketplace

Isoa Tuwai (Manidia Liu), Ratu Inoke Momoedonu (Lewe ni Matabose e cake), Mr Aaron Batton (ADB), Hon. Jone Usamate (Minisita ni Qele), Adi Ana Ralagi (Lewe ni Matabose e cake), Tevita Kuruvakadua (Vu ni Lewa)

Digitaki Vou e Dua na Manidia Liu

Ena vula o Okosita ni yabaki oqo 2023, e a mai digitaki vou kina o Isoa Tuwai, ka kenai sevu ni Manidia Liu, me taura nai tutu ni General Manager Estate Services. Oqo ni oti na nona mai vakalala toka nai tutu ni Deputy General Manager Operations, Research & Development o Solomoni Nata ena vula o Feperueri.

Na veidigitaki oqo e salamuria sara tu ga nai tuvatuva levu ni Matabose. O Tuwai e dua e kena dau ena vakayagataki ni qele ka vakaivola vakakina mai luniveseti ni Ceva ni Pasifika (USP). Ka qai kuria yani na kila e tiko vua me vaka ni sa tolusagavulu ka rua (32) na yabaki ni nona veiqaravi tiko mai ena taba oqo.

Ena loma ni 32 na yabaki oqo, e guta o Tuwai me vakarabailevutaki na nona kila ka, ka taurivaka kina eso na vuli lalai me vaka; na teitei vakamatau, dikevi ni isau ni qele, vakayagataki vakamatau ni qele, kei na kena vulici nai tukutuku ni dua na tiki ni qele me veidutaitaki kei na vanua e dabe tiko kina na qele. E tiko talega vei Tuwai na kila vaka Soveya, ka vakakina na yalomatua ena veiliutaki.

Ena nona mai ciqoma o Tuwai na veidigitaki oqo, e vakaqo na veika a cauraka. "Au gadreva meu vakaraitaka na noqu vakavinavina levu ka'u doka sara vakalevu na veidigitaki meu mai lewena na timi ena ulu ni veiliutaki. Au gadreva meu vakavinavinakataka na Matabose e cake ena nodratou veivakabauti ni na rawa meu mai tomana nai tavi bibi oqo".

la na Matabose e cake, e sa tu na nona veivakabauti ka vakakina na nona vakanuini ni na rawa vei Tuwai me laveta cake tale nai tagede ni veiqaravi e veiqaravi kina na Matabose vei ira na lewenivanua.

E sa nanamaki talega na Matabose ni na veisemati vakavinaka sara o Tuwai kei ira na veitabana duidui tale eso ni Matanitu ka vakakina vei ira na tabana ni veiqaravi tale eso ena kena vakarautaki na qele me vakatoroicaketaki kina na noda vanua ka vakakina na noda bula nai taukei.

"Au doka vakalevu sara na veidigitaki oqo, ka'u kerea kina na nomuni veitokoni na vakaillesilesi, nai taukei ni qele, o kemuni na lisi tiko ena qele vakaitaukei ka vakakina oi keda kece eda dau sema ena Matabose ni Qele Maroro meda veisemati sara vakavinaka ka cakacaka vata ena kena tarai cake na veiqaravi ena loma ni Matabose ka vakakina na kena tarai cake na nodra bula nai taukei ni qele," e tukuna o Tuwai.

Sa da vakanuini vinaka tiko vei Tuwai ena nona qaravi tavi ena loma ni Matabose ena gauna ni nona veiqaravi.

Marautaki na nona cabeta nai tutu vaka dua vei iratou na Manidia Liu

Bose Vakayabaki ni Kofera Trust

Na Yavusa e tolu, ena koro vakaturaga mai Narewa, mai Nadi; e a vakayacora na nodratou bose vakayabaki se na Annual General Meeting mai na Sofitel Resort, enai ka 2 ni Okosita.

E a liutaka na bose vakayabaki oqo na Tui Nadi, o Ratu Navuniani Navuniuci. O Tui Nadi e Jeameni talega ni Kofera Trust – na tabana e qarava na veika vakabisinisi me baleta na Yavusa e tolu; ka vakailavotaki mai nai lavo ni lisi.

E dina ga ni ra lewena na bose oqo o ira na lewe ni Yavusa e tolu, ia e ratou tiko maliwai ratou talega nai Vukevuke ni Roko mai Nadi, ka vakakina o Laisenia Talavutu, na Manidia ni Matabose ni Qele Maroro mai na vale ni volavola mai Nadi kei Josefa Tuwera, na Vakailaisilesi ka veiqaravi vakatabakidua vei ira nai taukei ni qele nai Nadi.

Nai naki ni bose oqo me rogoci kina na macala ni tuvatuva ni veika vakailavo mai na 2021. Me vaka ni yavutaki ena Deed of Trust, na bose vakayabaki se na AGM e dodonu me dau vakayacori me rawa ni dau vakamatatataki vei ira na lewe ni bose, se na lewe ni Yavusa na veika vakailavo, kei na veivanua kece e vakayagataki kina nai lavo.

E tekivutaki na bose ena dua na lotu mai vua nai talatala qase mai Nadi ni bera ni qai vakacagau na bose. Era a vakanomodi me dua na miniti, me vakananumi kina o ira na lewe ni Yavusa ka sa mai kacivi na nodra bula ena loma ni yabaki.

E vakabibitaka na Tui Nadi, na kena bibi me ra dau tiko na lewe ni Yavusa ena gauna ni bose vakayabaki vakaoqo. Ni sai koya oqo na gauna vinaka duadua me ra dau rogoca kina mai vei ira na veiliutaki na macala ni veika vakailavo. Ka gauna uasivi talega ni nodra taro vei iratou na veiliutaki ena vuku ni veika e vakataotaka tiko na lomadra.

Eso na veika bibi e lewe ni noke ni bose:
i. Nai vurevure ni yau vei iratou na Kofera Trust sai koya na tolusagavulu na pasede (30%) nai lavo ni lisi ka vagolei tiko kina akaude ni Trust.

ii. Na 30% oqo, e rauta tiko ni ono na drau vakacaca na udolu (\$635,247) na dola.

iii. E ka ni rarawa ni sega ni vakadrodroi nai lavo oqo ena 2021 ena vuku ni kena sa mai cava na kena gauna yalataki na Deed of Trust ka berabera tiko na kena vakavou ena vuku ga ni so na leqa lalai ka dodonu me wali rawa ena loma ni Yavusa.

iv. E dodonu me dau vakayacori na bose vakayabaki. Kevaka e sega, e ratou sa butusevata tiko nai naki e ratou a digitaki kina ka vakamatatataki ena Deed of Trust.

v. Nai tukutuku vakailavo oqo e a vakadeitaki mai vei iratou na Naivel Company ka veisoliyaki talega na kenai lavelave ena gauna ni bose.

E vica tale na Komiti lalai e ratou cici tiko ena ruku ni Komiti levu oqo ka ratou qarava vakatabakidua na tabana duidui eso:

- i} Komiti ni Bisinisi
- ii} Komiti ni Vuli
- iii} Komiti qaravi ira na Marama
- iv} Komiti me qarava na bula raraba
- v} Komiti ni Tabagone

O iratou na dui komiti oqo, e sa digitaki vakakina na nodra dui Dairekita, ka wasei vakakina nai wasevase ni lavo me ra dui cicivaka kina nai tuvatuva eso era dui bucina. O ira na lewe ni Yavusa ka ra gadreva na veivuke mai vei dua vei ira na Komiti oqo, ena dodonu me ra vola mai na nodrai vola ni kerekere kivei iratou na Dairekita ni dui Komiti ka vagolei kina na kerekere.

Ena Kofera Trust, e vakarurugi kina e 2 na bisinisi – na DenTen Investment kei na Pataka Taio Investment. E ka ni rarawa ni rau bau sotava talega na dredre na bisinisi e 2 oqo ena loma ni 2 na yabaki e samuti keda voli kina o Kovidi.

Ia e tukutuku marautaki, ni rau sa tekivu cokonaki rau tale toka mai na bisinisi e 2 oqo me vaka ni sa baci mai tevutabana tale na tabana ni Saravana. Ka sa tiko na vakanuini ni na dua na cavu isausau vinaka ena yabaki mai oqo vei iratou na Yavusa e tolu mai Narewa kei na Kofera Trust. ■

Bose vakayabaki ni Yavusa E Tolu mai Narewa mai Nadi

Marautaka na Mataqali Nakoro na Nodratou Katavila Vou

E dua na ka marautaki ka vaka e luluvu tale na lomada ni da sarava na nodra mawe kei na marau na lewe ni Mataqali o Nakoro enai ka tinikava (14) ni Sevitaba, ni yabaki oqo, 2022. E sega na vosa me vakamacalataka na malaude ni lomadra ena kena sa mai cerevi na Katavila vou ka taukena na Mataqali.

E a vakayacori na soqo ni marau oqo mai Nasomo, mai Vatukoula; ka dina ga ni Mataqali o Nakoro e mataqali mai Nadrau mai Monasavu.

E ratou matataka nai lakolako ni Matabose na Manidia ni veika Vakailavo o Pita Waqanivalu, Manidia veiqaravi vei ira nai taukei ni qele o Akuila Raibevu kei na 3 tale na vakailalesi o Semisi Tuisabeto, Savenaca Bola kei Sikeli Ralawe.

Na Katavila oqo e voli ena ilavo ka vakatuburi tu ena Matabose. Ka inaki levu ga ni nodratou laki tiko na vakailalesi ni Matabose, oya, me tavoci na misini oqo ka soli vei iratou na Mataqali.

E dua na toso vakadomobula ka kaukauwa, e ratou vakayacora na lewe ni mataqali oqo. Ia e sa salavata ga na nodra tokona ka cuqeni iratou na nodratou Trustees. Ka vakavuna me ratou maqusa kina na Trustees ka gumatua ena cakacaka vata kei na Matabose. E qai kenai lutua yani na veivakadeitaki kei na veitokoni e vakayacora na TLTB vei iratou na Trustees.

Sa mai vakavotukana sara tu e dai na tatadra kei na sasaga oqo. Ka ratou sa mai taukena rawa e dua na misini sau levu vakaoqo na Mataqalo o Nakoro. E marau kina vakalevu na Matabose ni rawa ni vakavotukana e dua na nona yavu, oya, sai koya na nodra vaqacacotaki nai taukei ni qele mai na kena vakayagataki na nodra iyau bula.

Eda na vakataroga se kau mai vei nai lavo oqo. Oqo na nodratou ilavo na Mataqali ka se vakatubura tu mai na Matabose mai na 1996. Oqo nai lavo ka a sauma mai na Energy Fiji Limited ena vuku ni vakacaca ni qele mai Monasavu. E sega ni mani soli nai lavo kivei ira nai taukei ni qele, ka maroroya tu ka vakatubura na Matabose.

Na tina ni lavo ka a vakatuburi taumada e \$214,080. Me qai yacova main a yabaki 2020, sa laki volekata sara tiko na vitu na drau na udolu (\$700,000) na dola, na kena tubu. Ia, e sa vakayagataki tale tikoga mai ena veiyabaki sa oti, e dua nai wase ni ilavo oqo ena veituvatuva tale eso. Ia e ka ni rarawa ni ra mai waicala kece nai tuvatuva oqo, ena vuku ga ni veileqaleqati ena loma ni mataqali.

E tukuna o Tuisabeto, “e dua na ka e matalia sara vei au ena siga oya, sai koya na draki ni soqo. E vaka ga ni sega ni duidui e laurai tiko ena loma ni mataqali, ka ni ra mamarau ka malaude na lewe ni mataqali. E vaka ga e dua nai tekitekivu vou. Ni ra basika talega mai na lewe ni mataqali mai na so tale na mataqali. E dua na ka ni vuli levu vei ira kece era tiko ena siga oya”.

Ia sa kena gauna me wasei yani ka tukuni ka taki yani na tatadra ni matabose. Me ra vaqacacotaki nai taukei ni qele, me ra gumatua. Me ra cakacaka vakaukauwa, ka me kakua walega ni ra tauca na vuana, me ra na tauca vakakia o ira na nodra kawa era muri mai. Na cavu isausau vakaoqo, e ivakadinadina bula ni duavata, kei na lomavata ni lewe ni mataqali. ■

Na lewe ni mataqali Nakoro taba toka oqori vata kei ira na ivakalesilesi ni Matabose ka marautaki tiko na nodra katavila vou ni mataqali

Na katavila vou ni Mataqali Nakoro

Enai mawi na Manidia ni veika Vakailavo o Pita Waqanivalu, Manidia veiqaravi vei ira nai taukei ni qele o Akuila Raibevu

Laveti Tale nai Tagede ni Veiqaravi ena Matabose

E dua na cavu isausau e baci mai vakayacora na Matabose ena vula o Seviteba – oya na nodra sa mai ciqoma na nodra Sitivikiti e vica na Vakaisilesi ni Matabose me ra pailate ni Drone (Drone Pilots). Oqo me ra dau monataka ka lewa na veivanua e so me vuka kina na drone me rawa ni tabaka mai na veivanua eso e dredre ni lakova na tamata.

Na sitivikiti ka a soli oqo, e salavata saraga na nodra dui laiseni. Era sa vakaiyautaki kina na Vakaisilesi ka ra matataka mai na veivale ni volavola ni TLTB ena noda vanua. E rauta ni ratou lewe tinikava (14) kece.

E vakaraitaka na Vu ni Lewa, o Tevita Luruvakadua “ni oqo e tiki ni tuvatuva levu kei nai tuvatuva vou, ka tuvatuva voli mai kina na Matabose. Ena loma ni tuvatuva oqo, e tokona na matabose na kena vakayagataki nai walewale vovou ni veiqaravi me veisautaki kina eso nai walewale ni veiqaravi ka dau sotavi tu mai kina na dredre”.

Na kena marautaki na cavu isausau oqo, e vakayacori saraga kina e dua na kena soqo lailai me sevuti ka marautaki kina nai kalawa levu e sa vakayacora oqo na Matabose.

E vica sara na yasa lelevu ni veiqaravi e sa na veivuke kina na Drone ka vakarawarawataka na veiqaravi ena loma ni Matabose. Oqo me vaka:

- i) Na kena tabaki na veilunivanua, na veiqakilo kei na veivanua tale eso e dau dredre ni ra cabe kina na Vakaisilesi.
- ii) Na kena tauri vakaitaba mai na maliwa lala, na mape ni veivanua eso.
- iii) Na kena rawa ni droinitaki vakaiyaloyalo nai rairai ni dua na tiki ni qele.
- iv) Na kena rawa ni kilai nai tuvaki ni dua na

vanua, ka se sega mada ga ni butuki.

- v) Na kena vakasokumuni nai tukutuku ni veika bula era bula tu ena loma ni vanua.
- vi) Na kena vakadikevi na nodra bula na veika bula, na drodro ni uciwai kei na veika tale eso ena dua na tiki ni qele.

la e vakadeitaka o Kuruvakadua, “ni dina ga ni na sega ni rawa ni mai vakaisosomitaka sara na Drone na cakacaka ni tamata, ena vuku ni kena soveyataki se tuvai vakamatau e dua nai tuvatuva ni qele; e sa vakarawarawataka sara vakalevu ka vukea vakalevu sara na nodra cakacaka na Vakaisilesi ena vuku ni kena rawati mai eso nai tukutuku vuni ka bibi ena kena vakatoroicaketaki e dua na tiki ni qele”.

Ni oti na nodra mai vuli macawa dua tiko na Vakaisilesi ka ra sa mai taura qo na nodra sitivikiti, e sa solia talega vakailoloma vei ira na Matabose me ra ya dua na Drone ena veivale ni volavola me rawa ni vukei ira ena nodra cakacaka ena veisiga.

E vakaraitaka o Inia Corerega, e dua vei iratou na vakasitivikiti oqo, ni vuli oqo e sega ni namaki. “Au sega vakadua ni tadra ni dua na siga au na vakalaiseni ena kena vakavukaci e maliwa lala na drone. Oqo e dua na vuli sau levu, kau sega vakadua ni namaka niu na bau yacova. Ka’u sa vakavinavinaka tu ga kina Matabose kei na kenai tutu ni veiliutaki, ni rawa niu bau okati ena vuli oqo”.

E sa tiko vakakina na vakanuinui ni Matabose ni ra na laki vakayagataka vakayalomatua na misini sau lelevu oqo na lewe 14 oqo, ka vakayagataka na nodra kila me laveti cake kina nai tagede ni veiqaravi ena loma ni Matabose ka vakauasivi na nodra marautaki na lewenivanua na veiqaravi e sa vakarautaka tiko oqo na TLTB. ■

Eratou sa mai ciqoma na lewe tinikava (14) na nodratou sitivikiti ni pailatetaki ni drone

Ciqomi ka Vakadonui nai Tuvatuva ni Vakayagataki Qele ni Yavusa Nacaqaru

Ena vula o Seviteba, e ratou a siko yani na vakaillesilesi ni Matabose ena koro o Waisasavu mai Naitasiri. Oqo me laki vakaraitaki ka soli vei iratou na lewe ni Mataqali o Nacaqaru na nodratou ituvatuva ni vakayagataki qele se na Land Use Plan.

Nai tuvatuva oqo e ratou a sa bucina taumada ena dua na gauna e ratou a veivosaki kina. Ia e a via tadre vakalailai baleta ni a tiko eso na duidui vei ira na lewe ni mataqali. Ia e ka marautaki, ni gauna e mai tavoci kina nai tosotoso vou oqo, e sa tasere mai na yalo ka sa laurai mai na duavata kei na yalo vata.

E ratou sa marautaki na kena mai tuvani vakamata e dua nai tuvatuva ni vakayagataki qele oqo, ni ra okati kece kina ka matata vakavinaka. E kenai kuri ni tuvatuva oqo e taqomaka ka vakaivakarau na kena vakayagataki na qele, sega walega ena gauna oqo, e vakausivi na veika e baleti ira na nodra kawa era muri mai.

E dua nai wase ni nodratou qele ni mataqali e sa vakatokai tiko me nodratou "Koro ni Yau" ka oqo me na vakatorocaketaki me ivurevure ni yau se veivakaiyutaki ena loma ni mataqali.

Na Mataqali oqo o Nacaqaru e dua talega vei ira na mataqali ka sa dau tauri ilavo ni lisi. Mai na nodratou ilavo ni lisi, e ratou sa taya rawa kina na gaunisala ki nakoro, volia e vica na nodratou ikoti ni co me vakasavasavataki tiko na loma ni bai, ka sauma talega na katavila me sivi yarataka e dua na tiki ni qele me qaravi kina na tei Ginger.

Ena nodratou baci rai lesuva tiko na lewe ni mataqali na kena tekivu ta mai na gaunisala, e tuburi iratou na luluvu ni ratou vakasamataka lesu na dredre e sotavi mai. Ia na kena ta mai qo na gaunisala, e sa dolava sara e levu na matanikatuba vei iratou nai taukei ni qele.

E dua vei ira na kalougata ka sa basika oqo, oya na nodratou sa solia na qele ka tiko ena yasa ni gaunisala me vidavidai ka biu enai vatavata ni veivoli na Online Marketplace.

Me da wilika sara mada na veika e vakaraitaka na Turaga ni Mataqali Nacaqaru:

Vilikesa Rokosuka Turaga ni Mataqali Nacaqaru

Au a Turaga ni Koro tu ena koro oqo ena loma ni tini (10) na yabaki sa oti. Au a Jeamani talega ni Komiti ni Veivakatorocaketaki. Meu tukuna na ka dina, e dau ka dredre dina vei keimami nai taukei ni qele me keimami dau solia vakarawarawa na neimami qele; veitalia sara mada ga kevaka e lisitaki.

Sa dua na ka na levu ni qele e lala tu oqo vei keitou, kau rawa ni kaya ni se lala tu mai ena loma ni 47 na yabaki sa oti baleta ni oqo ga na balavu ni yabaki ni noqu bula. E dau yaco vakawasoma na veiletitaki ni qele e nakoro ka yacova saraga mai na yabaki sa oti ena nodratou mai veivakararamataki na Vakaillesilesi na Matabose ni Qele Maroro.

Sa qai dolavi na matai keimami ni rawa ni vurevure ni yau na noda qele. E dina ga ni sega so ni ciqomi vakarawarawa na vakasama oqo ena gauna e a vakaraitaki mai kina. Ia au sega ni cegu na vakamamasu tiko vei ira na neitou lewe ni mataqali me ratou raica talega na vanua au sa rai tiko kina – ni ilavo ga keitou vakasaqara tiko me vakatorocaketaki keitou, e tiko oqo ena qele.

Keitou sega sara ni vakabauta ni ra na malele yani na lewenivanua me ra laki lisi ena keitou qele. Ia keitou sa vakatovolea ka keitou kurabui ena levu ni lavo e sa tekivu vakatawana mai na neitou tobu. Keitou sa vakavinavinaka ga kina Matabose ena nona veituberi kei na nona veivakasalataki. Neitou vakavinavinaka levu ni sa mai tuvai sara vakamata na neitou ituvatuva ni vakayagataki qele.

Ena dua na gauna keitou a solia e dua na tiki ni qele me lisitaki ka keitou rawata kina e dua na drau na udolu na dola (\$100,000). Ia me vaka ga ni sega ni tu e dua nai tuvatuva, e vaka ga e drodro na uciwai na kena sa yali tale nai lavo levu oqo. Au sa sarava tiko mai na veika oqo ka navuca lo voli e lomaqu meu na vakayacora e dua na veisau.

Ia ni mai cava vinaka e 40 na yabaki ni bolebole kei na sotavi ni dredre, keitou sa qai raica ni sa ta mai na gaunisala me yaco saraga mai ena neitou mata ni vale. Era kaila ka mauwe na lewe ni koro ni ra sa raica na lori ni sa tadu yani e nakoro. Ena veiveisau vinaka kece oqo, keitou sa vakavinavinaka tu ga kina Matabose ni Qele Maroro. ■

O iratou na vakaillesilesi ni Matabose e na nodratou veivakararamataki tiko vei iratou na lewe ni Yavusa o Nacaqaru

Veivakararamataki mai na Vualiku – Fiji Hardwood, Fiji Mahogany Trust kei na TLTB

E dua na vakaillesilesi ni Matabose mai na vale ni volavola mai Labasa, e a maliwai ratou voli na vakaillesilesi mai na Fiji Hardwood kei na Fiji Mahogany Trust ena veivakararamataki ena vula o Seviteba.

Nai naki ni veivakararamataki oqo me ra vakavulici nai taukei ni qele me ra tuvatuva ka rawa tiko ni se bera ni tamusuki na Mahogany. Oqo e vakabibitaki ga vei ira nai taukei ni qele ka ra a soli qele vei iratou na Fiji Hardwood me lisitaki ka tei kina na Mahogany.

E levu na lisi oqo era tiko mai na Vualiku ka ra se tei tu mai na kau oqo na Mahogany mai na 1980. Ena gauna oqo, era sa matua vinaka tu na Mahogany oqo ka sa kena gauna me ra tamusuki. Ia ni se bera na tatamusuki, e dodonu vua na Fiji Hardwood me raica e dua na Soveya me soveyataka kece nai yalayala ni qele ka ra lisi tiko kina na Fiji Hardwood.

Oqo na vanua e rau na cakacaka vata kina na Fiji Hardwood kei na Matabose ni Qele Maroro se na TLTB. Me rau na veiraicitaka vata na nodrau ivola tukutuku, kei na kena vakamatatataki ka vakadodonutaki nai yalayala ni lisi. Vei ira na kau, ka ra tei tiko ena taudaku ni yalayala ni qele, sa rawa ni vakasukai kivei ira nai taukei ni qele.

E dodonu me ra yadrayadravaki sara nai taukei ni qele ena tikina oqo. Oqo e dua na gauna vinaka ni nodra tauyavutaka e dua na nodra kabani ka me vakauta na nodra ivoli ki vavalagi. Kevaka era vakayacora vakakina, e rawa ni ra na volitaka tiko na kau ena \$2,500 kina \$3,000 dua na kiupiti (cubic meter).

Ena rawa oqo kevaka era duavata nai taukei ni qele kece mai na Vualiku me ra tauyavutaka e dua na nodra kabani. Mai na nodra ilavo ni lisi, sa rawa me ra na volia kina na misini ka gadrevi me vakayagataki, ka rawa ni ra qai wasea na kena tubu. Kevaka era sega ni duavata me vagelei kece kina tikina oqo nai lavo ni lisi, e rawa talega ni ra tikica ga e dua na kenai wasewase.

Kevaka era gadreva me tikici e dua nai wase ni nodra ilavo ni lisi me biu vakatikitiki ena vuku ni naki oqo, ia e vaka koto oqo na veika ena gadrevi:

- Na miniti ni bese ka vakamatatataki tiko kina na yacadratou e 3 na Trustees.
- Na veivakadonui (consent) mai vei ira e 60 na pasede ni lewe ni Mataqali.
- Na veivakadonui (consent) oqo me vakadeitaki mai ena vale ni volavola ni yasana.
- I vakadinadina (Photo ID), naba ni saumi vakacavacava (TIN) kei nai vola ni sucu; nodratou na Trustees.
- Deed of Trust

Ia e dina ga ni sa mai vakamatatataki na veitikina oqo vei ira nai taukei ni qele, sa na qai nodra na digidigi se na vakataulewa nai taukei ni qele. Ia era sa vakasalataki, ni sa na tekivu tiko beka na musu kau ena yabaki mai oqo ka sa gadrevi kina me ra vakasamataka vakabibi na nodra ituvatuva, ni bera ni ra qai vakatauca na nodra lewa. ■

Veivakararamataki e na Nabua

Veivakararamataki na Tabacakacaka iTaukei

Ena vula o Okosita, e a mai tavoci kina e dua nai sevu ni tuvatuva ena loma ni Tabacakacaka iTaukei. Oqo na nodratou cokovata na tabana duidui eso ka vakatabakidua na nodratou veiqaravi vei keda nai Taukei me ratou veivakararamataki enai tavi duidui eso e ratou veiqaravi kina.

Na kenai sevu a vakayacori mai na John Wesley College mai Raiwaqa. Nai naki levu ni veivakararamataki oqo me vakarabailevutaki na nodra kila na lewenivanua, vakausivi oi keda nai taukei, enai tavi duidui eso e ratou dui veiqaravi kina na veitabana kece e ratou vakarurugi ena Minisitiri ni veika vakaitaukei.

Na timi ni veivakararamataki oqo e okati kina na:

- i) Minisitiri ni veika vakaitaukei (Ministry of iTaukei Affairs)
- ii) Matabose ni veika Vakaitaukei (iTaukei Affairs Board)
- iii) Matabose ni Qele Maroroi (iTaukei Land Trust Board)
- iv) Ka ratou sureti talega kina na vakaillesisi mai na Tabana ni Qele ni Matanitu kei na Public Rental Board.

E ikau voli talega ni veivakararamataki oqo na veivuke e vakarautak tu na matanitu, kei na gaunisala cava e rawa ni muri me rawati kina na veivuke oqo me vaka na vakatoricaketaki ni qele, lisitaki ni qele kei na volai ni yaca enai Vola ni Kawa Bula (VKB). E okati talega kina na veivuke eso ni matanitu, ka rawa saraga ni tokoni ira ena bula ni veisiga.

E namaki me tekivutaki na veivakararamataki oqo ena veitaoni lelevu ni bera ni qai dewa yani ena sauka ni vei taoni ka bau okati talega kina na veikorokoro kei na veitikotiko ena sauka ni vei koro lelevu.

E tolu (3) na yavu lelevu ka yavu tu ni veivakararamataki oqo:

- i) Me tarai cake na nodra kila nai taukei na veitabana duidui eso e veiqaravi vakatabakidua vei keda nai taukei.
- ii) Me ra kila nai taukei na gaunisala e rawa ni vukei ira kina na matanitu kei na veika e rawa ni caka me vakadrodroi kina na veivuke oqo.
- iii) Me vakadeitaki na gaunisala ni veitalanoa mai vei ira na lewenivanua kei na matanitu.

E vakadinadinataki ni oqo e dua na gaunisala uasivi ni kena tarai cake na gaunisala ni veiwekani me ra semati vinaka kina na lewenivanua kina matanitu. ■

VEI KEDA NAI TAUKEI NI QELE EDA TAURI ILAVO NI LISI

iTaukei
Land Trust Board

iTaukei Land, Our Heritage, Our Future

i

E gadrevi meda kila ni na vakatau nai lavo e vakadrodroi yani ena nomuni akaude, mai na nodra sausaumi na taukei ni lisi, ka na sega ni dau tautauvata tu ga nai lavo e vakadrodroi yani vei kemuni nai Taukei ni Qele;

\$

E dodonu me na dau tawa tiko ena nomu akaude ena baqe e \$10.00 se sivia. Oqo me tarova na nodratou sogota na baqe na nomu akaude ka vakadrodroi lesu tale mai na nomu ilavo kina Matabose;

\$

Ena qai vakadrodroi ga nai lavo ni lisi ena baqe kevaka e \$20.00 se sivia nai wasewase ni tamata yadua.

☎ (679) 331 2733

📧 info@tltb.com.fj

📘 iTaukei Land Trust Board

🐦 iTaukeiLand

🌐 www.tltb.com.fj